

NORMAAL... EEN REKBAAR BEGRIP

Een systemische visie op ontwikkelingsbedreigingen
van kinderen en jeugdigen

NORMAAL... EEN REKBAAR BEGRIP

Een systemische visie op ontwikkelingsbedreigingen
van kinderen en jeugdigen

Richard Brunenberg

Normaal... een rekbaar begrip
Een systemische visie op ontwikkelingsbedreigingen
van kinderen en jeugdigen

Copyright© 2022 R.F.T. Brunenberg
Auteur: R.F.T. Brunenberg
Omslagontwerp: D. Brunenberg
Vormgeving binnenwerk: D. Brunenberg

1e druk 2022

ISBN: 9789464651607
Uitgeverij Brave New Books

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op
enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toe-
stemming van de auteur.

Al het mogelijke is gedaan om de informatie in dit boek zo juist
en actueel mogelijk weer te geven.

www.btc-interactie.nl

INHOUD

	Inleiding	9
	Deel I	12
1	Gezonde ontwikkeling	13
1.1	Kenmerken van ontwikkeling	13
1.2	Ontwikkeling beschreven vanuit het dialoogmodel	14
1.2.1	Het lichamelijk domein	14
1.2.2	Het gedachten domein	18
1.2.3	Het emotioneel domein	25
1.2.4	Het relationeel domein	26
1.2.5	Differentiatie en integratie	26
2	Diagnostiek en behandeling	28
2.1	Diagnostiek	28
2.1.1	Diagnostiek gericht op krachten, kwetsbaarheden en temperamentsfactoren van het kind	29
2.1.2	De samenhang tussen een bedreigde ontwikkeling en interactiepatronen binnen een gezin	31
2.1.3	Wat zijn interactiepatronen	32
2.1.4	Technieken om zicht te krijgen op interactiepatronen	33
2.1.5	Dimensies die interactiepatronen beïnvloeden: het interpersoonlijk circumplexmodel	37
2.2	De overgang van diagnostiek naar behandeling	40
2.3	Behandeling	41

2.3.1	Vaardigheden binnen oudertraining en gezins- behandeling	42
2.3.1.1	Communicatievaardigheden	45
2.3.1.2	Probleemoplossingsvaardigheden	49
2.3.1.3	Effectieve opvoedstrategieën	50
2.3.1.4	Vaardigheden die gericht zijn op conflicthantering	54
	Deel II	57
3	Een onveilige gehechtheidsrelatie	58
3.1	Een korte uitleg aan de hand van het Dialoogmodel	59
3.2	Risicofactoren en beschermende factoren	68
3.3	Handvatten	70
3.4	Onveilige gehechtheid volgens de DSM-5	74
4	Problemen in aandachtsdeficiëntie en hyperactiviteit	77
4.1	Een korte uitleg aan de hand van het Dialoogmodel	78
4.2	Risicofactoren en beschermende factoren	86
4.3	Handvatten	87
4.4	ADHD volgens de DSM-5	93
5	Autisme Spectrum Syndroom	95
5.1	Een korte uitleg aan de hand van het Dialoogmodel	96
5.2	Risicofactoren en beschermende factoren	103
5.3	Handvatten	105
5.4	Autisme spectrum syndroom volgens de DSM-5	112

6	Stemmingsproblemen	<i>114</i>
6.1	Een korte uitleg aan de hand van het Dialoogmodel	<i>114</i>
6.2	Risicofactoren en beschermende factoren	<i>121</i>
6.3	Handvatten	<i>123</i>
6.4	Stemmingsstoornissen volgens de DSM-5	<i>125</i>
7	Omgaan met ingrijpende gebeurtenissen: psychotrauma	<i>129</i>
7.1	Een korte uitleg aan de hand van het Dialoogmodel	<i>130</i>
7.2	Risicofactoren en beschermende factoren	<i>137</i>
7.3	Handvatten	<i>140</i>
7.4	Psychotrauma volgens de DSM-5	<i>143</i>
8	Gedragsproblemen en gedragsstoornissen	<i>146</i>
8.1	Een korte uitleg aan de hand van het Dialoogmodel	<i>147</i>
8.2	Risicofactoren en beschermende factoren	<i>152</i>
8.3	Handvatten	<i>154</i>
8.4	Gedragsstoornissen volgens de DSM-5	<i>159</i>
	Bijlage: Uitleg en voorbeelden van het vijf G-schema	<i>161</i>
	Bronnen	<i>165</i>

INLEIDING

Dit boek gaat over kinderen en jeugdigen, van wie de ontwikkeling wordt bedreigd door één of meerdere kwetsbaarheden. Deze kinderen en jeugdigen lopen regelmatig vast op meerdere levensgebieden en krijgen vaak te maken met stigma's vanuit de omgeving. De bijbehorende problemen zijn vaak lang bestaand en kunnen ontwrichtend werken op het gezin en andere plekken zoals school. Er is met enige regelmaat sprake van handelingsverlegenheid in het omgaan met deze kinderen en jeugdigen en hun kwetsbaarheden. Een valkuil van deze handelingsverlegenheid kan zijn dat er gezocht wordt naar een oorzaak van de problemen, vaak in de vorm van een diagnose. Hierdoor kan het kind of de jeugdige nog meer het gevoel krijgen dat hij een 'probleemgeval' is.

Problemen in de ontwikkeling van kinderen en jeugdigen kunnen zich heel divers uiten. Voor de buitenwereld zijn ze vaak herkenbaar aan opvallend gedrag en/of gedragsveranderingen zoals boosheid, teruggetrokken of extreem aanwezig zijn, driftbuien, vaak bang zijn, snel afgeleid zijn, weinig vriendjes hebben, niet willen of kunnen slapen, leerproblemen, spijbelen, vaak ruzie maken en piekeren. Hierbij bepaalt een complex samenspel van biologische factoren en omgevingsfactoren of en hoe een ontwikkelingsbedreiging ontstaat en zichtbaar wordt in het gedrag van het kind of de jeugdige. Elk kind kent een eigen ontwikkelingsverloop in zijn eigen tempo. Hierbij geldt dat er geen duidelijke scheiding is tussen een gezonde ontwikkeling en een afwijkende ontwikkeling.

Het is voor ouders dan ook vaak lastig om te besluiten of en wanneer het tijd is om hulpverlening in te schakelen voor hun kind. En eenmaal betrokken vraagt het veel expertise en geduld van de hulpverlening om tot een geïntegreerd en samenhangend beeld te komen en de grens tussen ontwikkelingspathologie en niet pathologie te onderscheiden.

Professionele hulpverlening voor kinderen en jeugdigen bestaat in Nederland uit de keten van jeugdhulpverlening, jeugdbescherming & justitiële jeugdzorg en kinder- en jeugd ggz. De hulpverlening binnen deze keten richt zich op kinderen en jeugdigen met psychische problemen en/of gedragsproblemen en hun omgeving. Er wordt behandeling, ondersteuning, hulp en bescherming geboden aan kinderen en jeugdigen, hun ouders of andere opvoeders bij opvoedingsvragen van psychische, sociale of pedagogische aard die een evenwichtige ontwikkeling naar de volwassenheid belemmeren. Ook richt de zorg zich op situaties waarin het opvoeden zo problematisch dreigt te worden, dat ouders het niet meer aankunnen.^{1,2}

Begin 2020 leefden er 4,9 miljoen jongeren van 0 tot 25 jaar in Nederland, waarvan 3,3 miljoen minderjarigen onder de 18 jaar. In 2019 kregen 443.000 jongeren jeugdzorg. Dat is 10% van alle jongeren van 0 tot en met 22 jaar in Nederland.¹

De laatste jaren is zowel binnen de kinder- en jeugd-GGZ als in de hele jeugdhulpketen veel nadruk komen te liggen op diagnoses in de vorm van een DSM-5 classificatie. Een DSM-5 classificatie gaat uit van een kwalitatief onderscheid tussen gezondheid en ziekte en ordent symptomen tot homogene syndromen, groepen van samen optredende symptomen.³ De DSM-5 classificatie heeft als grootste risico dat complexe problematiek wordt gereduceerd tot een 'simpele' diagnose, waarbij er te veel vanuit wordt gegaan dat het ontstaan en voortbestaan van de problematiek voortkomt vanuit kwetsbaarheden en temperamentsfactoren vanuit de persoon zelf. Juist bij kinderen en jeugdigen is dit een veel te eenzijdige en risicovolle manier van kijken en denken. Bij het ontstaan en voortbestaan

van een bedreigde ontwikkeling is er altijd sprake van een complex samenspel tussen kwetsbaarheden en temperamentsfactoren van het kind of de jeugdige enerzijds en de mate waarin de omgeving hierop kan reageren door een veilig en voor-spelbaar opgroeiklimaat te bieden anderzijds. Het is dus van groot belang om binnen de diagnostiek en de behandeling van kinderen en jeugdigen met een bedreigde ontwikkeling, naast de kindfactoren, ook zicht te krijgen op de omgeving en op de interactie tussen het kind of de jeugdige en deze omgeving.

Dit boek richt zich in de eerste plaats op hulpverleners en overige geïnteresseerden die vanuit hun professie te maken hebben met kinderen en jeugdigen die vast (dreigen te) lopen in hun ontwikkeling. En als we over kinderen en jeugdigen spreken dan hebben we het natuurlijk ook over hun gezinnen en/of anderen die bij de opvoeding zijn betrokken. De bedoeling van dit boek is om de lezer mee te nemen in een geïntegreerde en systeemgerichte visie in het begrijpen en bijsturen van een bedreigde ontwikkeling bij kinderen en jeugdigen.

In het eerste deel van dit boek wordt eerst stilgestaan bij een ‘gezonde ontwikkeling’. Aansluitend komen algemene handvatten met betrekking tot diagnostiek en behandeling bij kinderen en jeugdigen met een bedreigde ontwikkeling aan bod. In het tweede deel van dit boek wordt stilgestaan bij specifieke ontwikkelingsbedreigingen, met aanvullende handvatten.

Opmerking:

Voor het leesgemak wordt in de rest van dit boek de term ‘kinderen’ gebruikt, waarmee zowel kinderen als jeugdigen van 0 tot 23 jaar bedoeld worden. Waar de inhoud expliciet over kinderen of over jeugdigen gaat zal dit expliciet benoemd worden. Tevens is in dit boek voor de ‘hij-vorm’ gekozen. Uiteraard kan overal waar hij staat ook zij of hen gelezen worden.

DEEL I

1 GEZONDE ONTWIKKELING

1.1 Kenmerken van ontwikkeling

Om te begrijpen wat een bedreigde ontwikkeling bij een kind inhoudt is het goed om eerst zicht te hebben op hoe een gezonde ontwikkeling verloopt. Hierbij is de scheidslijn tussen een gezonde ontwikkeling en een afwijkende ontwikkeling vaak moeilijk vast te stellen. Wat voor de één nog normaal is kan door de ander als afwijkend worden beschouwd. Daarbij komt dat kinderen nog volop in ontwikkeling zijn, waarbij elk kind de ontwikkelingsfasen op zijn eigen manier en in zijn eigen tempo doorloopt. Hierdoor is het begrip ‘gezonde ontwikkeling’ een relatief begrip.

Ondanks de individuele verschillen zijn er binnen de ontwikkeling van een kind een aantal belangrijke kenmerken die voor iedereen gelden.⁴

- Ontwikkeling betekent toename van complexiteit.
- Ontwikkeling is onomkeerbaarheid.
- Het ontwikkelingsproces verloopt fasegewijs: ieder individu doorloopt de fasen in dezelfde volgorde. Echter, het tempo waarin de fasen worden doorlopen verschilt per individu.
- Ontwikkeling bestaat uit verschillende processen; groei, rijping en leren.

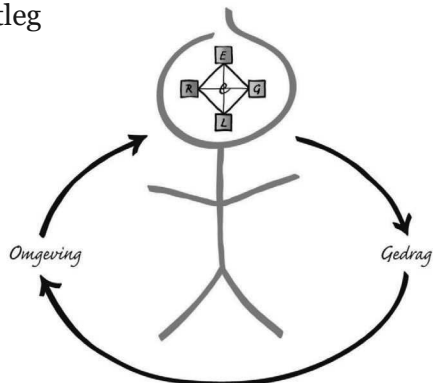

1.2 Ontwikkeling beschreven vanuit het dialoogmodel

De ontwikkeling van een kind dient vanuit een geïntegreerd beeld bekeken te worden. Hiermee wordt bedoeld dat er gekeken wordt naar de kindfactoren, de ouder- en omgevingsfactoren en hun onderlinge samenhang. Een bruikbaar model hiervoor is het Dialoogmodel, ontwikkeld door Westermann en Maurer.⁵

Het Dialoogmodel beschrijft een individu in interactie met zijn omgeving. Vanuit deze omgeving ontvangt het individu prikkels, welke verwerkt worden in de hersenen. In de hersenen worden een emotioneel domein, een relationeel domein, een lichamelijk domein en een gedachten domein onderscheiden, welke elkaar beïnvloeden en samenwerken. De verwerkte prikkels leiden tot een reactie van het individu in de vorm van gedrag, waar de omgeving weer op kan reageren.

Voor een meer uitgebreide uitleg over het Dialoogmodel wordt verwezen naar de website www.dialoogmodel.nl.

Figuur 1: het Dialoogmodel.

1.2.1 Het lichamelijk domein

Bij de geboorte functioneren de hersenen van een baby voornamelijk vanuit het lichamelijke domein.

De hersenen zijn opgebouwd van beneden naar boven en

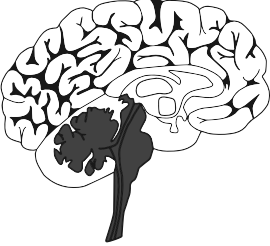
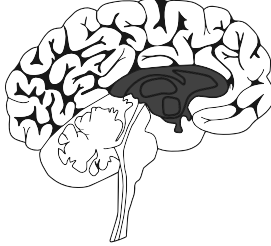
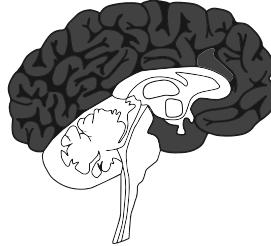
ontwikkelen zich niveau voor niveau in de baarmoeder. Het oudste en het primitiefste deel bestaat uit de hersenstam en de kleine hersenen en is verantwoordelijk voor onze overleving en voortplanting. Dit deel wordt het reptielenbrein genoemd. Het reptielenbrein denkt niet na en reageert razendsnel vanuit instinct. Het reptielenbrein is verantwoordelijk voor alle basisfuncties van het lichaam die een baby al bij de geboorte bezit: eten, slapen, wakker worden, huilen, ademen, temperatuur voelen, honger hebben, nattigheid en pijn voelen, gifstoffen uit het lichaam verwijderen via plassen en poepen. De hersenstam en de hypothalamus (die boven de hersenstam ligt) regelen samen het energiepeil van het lichaam, zoals de werking van hart en longen, het endocriene systeem en het immuunsysteem.

Vlak boven het reptielenbrein ligt het zoogdierenbrein, ook wel het limbisch systeem genoemd. Het zoogdierenbrein is betrokken bij emotie, motivatie, genot en het emotioneel geheugen. Het functioneert net als het reptielenbrein onbewust en is niet in staat om rationeel te redeneren en creatief te denken. De ontwikkeling van dit deel van de hersenen begint pas echt na de geboorte en het wordt voor een belangrijk deel gevormd tijdens de eerste zes levensjaren. Het zoogdierenbrein is sterk in non-verbale communicatie en speelt een belangrijke rol in het vertonen van sociaal gedrag. Dit deel van het brein is verantwoordelijk voor de regulatie van emoties. De ontwikkeling hiervan vindt plaats vanuit de lichamelijke aanleg en vanuit de interactie met de (sociale) omgeving. Door de opgedane ervaringen vindt er bij de baby en het jonge kind een soort ijking plaats van de emotionele kaart van de wereld om zich heen. Dit deel van de hersenen kun je dus zien als een soort antenne die mogelijk gevaar waarneemt en bepaalt wat prettig of beangstigend is.

Het jongste deel van de hersenen wordt gevormd door het mensengerebrein, ook wel het rationele brein of de neocortex genoemd. In dit deel van het brein vindt het bewust denken plaats. Het stelt ons in staat om te communiceren met taal en om rationeel en creatief te denken. De ontwikkeling van dit

deel van de hersenen begint pas echt in het tweede levensjaar en loopt door tot in de adolescentie. In het mensengerebrein vinden dus de meer complexe vaardigheden plaats zoals bijvoorbeeld het onderdrukken van impulsen, plannen en het indelen van tijd, de volgorde van handelingen bepalen en abstracte en symbolische concepten begrijpen.⁶

		
<p>reptielenbrein</p>	<p>zoogdierenbrein</p>	<p>mensenbrein</p>
<p>domein van overleving en voortplanting</p>	<p>domein van emoties en sociaal gedrag</p>	<p>domein van bewust denken en creativiteit</p>
<ul style="list-style-type: none"> ▫ veiligheid staat voorop ▫ zorgt bij gevaar voor vechtvlucht-verstijfreacties ▫ reageert snel en instinctief ▫ stuurt vitale lichaamsfuncties aan ▫ houdt vaste patronen in stand ▫ heeft drang tot voortplanting 	<ul style="list-style-type: none"> ▫ reageert onbewust ▫ geeft ervaringen een emotionele waarde ▫ bevat het angstcentrum (amygdala) ▫ interpreteert non-verbale communicatie ▫ reguleert en beloont sociaal gedrag ▫ stuurt de hormoonhuishouding aan ▫ emotioneel geheugen 	<ul style="list-style-type: none"> ▫ denkt bewust ▫ regelt complexe vaardigheden zoals tijdsbesef, abstract denken, visualiseren ▫ is verantwoordelijk voor verbale communicatie ▫ centrum van de eigen wil ▫ kan onbewuste en automatische reacties van het reptielen- en zoogdierenbrein bijsturen

Figuur 2: de opbouw van het brein.

De aanleg binnen het lichamelijke domein bepaalt dus voor een groot deel de ontwikkeling van een kind. Maar er is ook interactie met de verzorgers (prikkel) nodig om het lichamelijke domein en de overige (relationeel, emotioneel en gedach-

ten) domeinen te laten ontwikkelen. Door veel verschillende ervaringen op te doen ontstaat er in de verschillende domeinen een grote variatie van eenvoudige tot ingewikkelde activiteiten. De ontwikkeling van de hersenen hangt dus af van de kwaliteit van de lichamelijke aanleg en van het aanbod van prikkels uit de (sociale) omgeving. Hoe beter de verschillende domeinen zich ontwikkelen en samenwerken, hoe meer het kind gebruik kan maken van het aanbod vanuit de omgeving.

In het eerste jaar van zijn leven groeit een baby snel. Hij wordt ongeveer 25 centimeter langer dan hij was bij zijn geboorte en hij wordt ongeveer 3 keer zo zwaar. Naast het groeien ontwikkelen in het eerste levensjaar de motoriek en de zintuigen. Deze ontwikkeling is gerelateerd aan de rijping van de hersenen na de geboorte.

Motoriek: een pasgeboren baby heeft een aantal automatische reacties tot zijn beschikking die hem helpen om te overleven, de zogenaamde reflexen. Al gauw gaan deze reflexen over in onwillekeurige bewegingen waar de baby nog niet echt controle over heeft. In de loop van de eerste maand beginnen de bewegingen zich te verfijnen. De baby krijgt langzaam meer controle over zijn lichaam. In de derde maand kan hij bepaalde bewegingen bewust herhalen. Hij kan nu ook bewegingen los van elkaar uitvoeren. Hij kan bijvoorbeeld met zijn ogen een bewegend voorwerp volgen; zijn hoofd draaien in de richting van een geluid; zwaaien met zijn handjes. Tussen 5 en 9 maanden raken kijken, luisteren, voelen en bewegen steeds beter op elkaar afgestemd.

Zien en kijken: een pasgeboren baby kan nog niet zo veel zien in de eerste dagen na de geboorte. Zijn gezichtsvermogen moet zich nog ontwikkelen. In het begin ziet hij alleen verschil tussen licht en donker. Rond 6 tot 8 weken kan hij redelijk scherp zien tot een afstand van 20 centimeter. In de derde maand kan de baby een bewegend voorwerp met zijn ogen volgen. Zo leert hij om naar dingen te kijken. Tegen de tijd dat hij gaat kruipen (vanaf 8 maanden) kan hij net zo goed zien als een volwassene.

Horen en luisteren: een baby kan in de baarmoeder al horen. Buiten de buik is de baby ook erg gevoelig voor het geluid van de menselijke stem. Hij kan de stem van ouders herkennen tussen andere stemmen. In de derde maand kan de baby zijn hoofd draaien in de richting van een geluid. Zo leert hij waar een geluid vandaan komt en welk voorwerp het geluid maakt (als het dichtbij is). Horen kan hij al, maar nu leert hij dus ook gericht luisteren. Hij leert steeds meer geluiden van elkaar te onderscheiden, wat belangrijk is voor de taalontwikkeling.

Rollen: vanaf de leeftijd van 4 maanden begint een baby te rollen; van zijn buik op zijn rug en andersom.

Zitten, kruipen en staan: rond 6 maanden probeert een baby om te gaan zitten. Vanaf 7 maanden kan een baby beginnen te 'tjgeren', waarbij hij zijn beentjes nog nauwelijks gebruikt. Vanaf 8 of 9 maanden kan hij echt gaan kruipen. Staan oefent hij ook al vanaf 8 maanden, maar daar heeft hij hulp bij nodig. De meeste kinderen leren pas los lopen als ze een dreumes zijn. Door het kruipen en lopen wordt de leefwereld van het kind ineens veel groter. Hierdoor doet hij meer en nieuwe ervaringen op.

1.2.2 Het gedachten domein

De cognitieve ontwikkeling volgt voor een belangrijk deel de ontwikkeling van de hersenen, zoals beschreven bij het lichamelijk domein. Het reptielenbrein is al tijdens de zwangerschap uitgerijpt. De ontwikkeling van het zoogdierenbrein begint pas echt na de geboorte en het wordt voor een belangrijk deel gevormd tijdens de eerste zes levensjaren. De ontwikkeling van het mensbrein begint pas echt in het tweede levensjaar en loopt door tot in de adolescentie.

Bij de ontwikkeling van het gedachten domein wordt stilgestaan bij een aantal theorieën.

